

Іващенко О. А.,
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-2148-8220>

ОСОБЛИВОСТІ МЕТИ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

FEATURES OF THE PURPOSE OF PUNISHMENT FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND LEGAL RELATIONS

Стаття присвячена актуальним питанням щодо особливостей мети покарання за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин та їх напрями. У наш час земельні ресурси є однією з основ побудови суспільних відносин у сфері охорони та раціонального використання, а з ними і ринкових, економічних, соціальних, культурних та інших. Тому питання щодо мети пеналізації кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин є безпосередньо тим, що досліджується і повинно досліджуватись науковцями для удосконалення нашої вітчизняної правової системи. Нормами Конституції України та галузевих законів України, що стосуються земельних правовідносин закріплено положення про те, що землі є безпосереднім елементом довкілля та найважливішою цінністю держави та народу, що означає неможливість існування суспільства і держави без наявності земельних правовідносин. Саме тому існуюча проблематика охорони та раціонального використання земельних ресурсів вимагає від держави встановлення відповідних приписів, а від суб'єктів правовідносин – дотримання встановлених правил поведінки та виконання ними відповідних юридичних обов'язків. Порушення встановлених нормативних приписів породжує за собою настання негативних наслідків для осіб, які порушують галузеве законодавство, тобто настання юридичної відповідальності для таких осіб та призначення справедливого покарання.

З'ясування основної мети покарання та її напрямів дає нам розуміння самої сутності застосування того чи іншого його виду. Законодавче закріплення знайшла у собі дефініція «мета покарання». У статті 50 КК України визначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Отже, законодавець чітко визначив, що кара не є кінцевою метою застосування покарання до винної особи, а визначив превентивну і соціальну функцію покарання. Мета покарання визначається його функціями і завданнями, окресленими у КК України. Разом з тим, у чинному кримінальному законодавстві України закріплено декілька напрямів мети покарання, що дає можливість диференціювання та обрання відповідної до кожного індивідуального випадку вчинення кримінального правопорушення, а земля як предмет складу кримінальних правопорушень у сфері охорони земельних правовідносин, у свою чергу, є національним багатством нашої країни та знаходиться під особливою охороною держави.

Ключові слова: кримінальні правопорушення; кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин; охорона земельних ресурсів; земельні ресурси; соціальна обумовленість; санкції; пеналізація кримінальних правопорушень; кримінальна відповідальність; покарання; мета покарання; напрями мети покарання; функції покарання.

The article is dedicated to the relevant provisions of the peculiarities of punishment for the criminal offense in the sphere of land legal relations and in the direction of the. Our land resources are the only ones based on the development of social resources in the sphere of protection and rational development, and with them also market, economic, social, cultural and others. For this purpose, it is necessary to carry out the penalization of criminal law in the sphere of land legal relations, which is necessary to be investigated and guiltily investigated by scientists in order to improve our legal system. The norms of the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, which are based on the land law, cover the provision on those lands that are not in the middle of the state and the most important value of the state and the people, which means the impossibility of the implementation of the state and the state without the reality of land legal obligations. For this reason, the problems of protection and rational management of land resources are related to the establishment of legal additions, and the subjects of legal relations are to ensure the establishment of the rules of conduct and their implementation of the legal obligations. The violation of the

establishment of normative acrimonies gives rise to negative consequences for the authorities, which will destroy the Haluse legislation, thus establishing legal authority for such principles and the purpose of fair punishment.

The meaning of the main goal of the punishment and its direction gives us the reason for the very essence of the condensation of that particular species. The law giver has closed the definition of “meta pokarannya”. Article 50 of the Criminal Code of Ukraine states that the punishment may not be limited to punishment, but to the correction of the courts, but also to the initiation of new criminal offenses by both the defendants and other persons. The lawgiver has clearly seen that punishment is not not the sin’s method of confinement to the wine-loving individual, but the preventive and social function of the punishment. The purpose of punishment is determined by its functions and tasks outlined in the Criminal Code of Ukraine. At the same time, the current criminal legislation of Ukraine enshrines several directions of the purpose of punishment, which makes it possible to differentiate and choose the appropriate one for each individual case of committing a criminal offense, and land as a subject of criminal offenses in the field of protection of land legal relations, in turn, is the national wealth of our country and is under special protection of the state.

Key words: *criminal offenses; criminal offenses in the field of protection of land legal relations; protection of land resources; land resources; social conditioning; Sanctions; penalization of criminal offenses; criminal liability; Punishment; the purpose of punishment; directions of the purpose of punishment; functions of punishment.*

Постановка проблеми. У сучасних надскладних реаліях у суспільства є нагальна потреба щодо встановлення справедливої, співрозмірної та дієвої системи законодавства у протидії кримінально-протиправним проявам та здійснення виправно-виховного впливу на правопорушників. Необхідно встановити такий важіль впливу, який би мав на меті не тільки реалізацію покарання за те чи інше протиправне діяння, а й виконував превентивну, а також прогностичну функцію та мав на меті саме виправлення винного у вчиненні протиправного діяння. Реалізація цієї норми можлива лише шляхом справедливого підходу до процесу пеналізації означених діянь. Важливим є визначення мети зазначеного процесу. Це пов’язано з тим, що законодавець, насамперед визначає саме мету покарання у санкції, як форму реалізації кримінальної відповідальності. Для такого роду нормотворчої діяльності необхідно чітко розуміти, задля досягнення якої кінцевої мети необхідно встановити ту чи іншу санкцію, проаналізувати відповідність даної санкції потребам суспільства та визначити граничні рамки пеналізації. Саме вирішенню цієї проблеми присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки все більше науковців приділяють особливу увагу дослідженню питань, пов’язаних із покаранням у правовій площині, зокрема кримінально-правових санкцій у сфері земельних правовідносин, її меті та функціям. У наш час земельні правовідносини є однією з основ побудови суспільних відносин,

а з ними і ринкових, економічних, соціальних та інших. Тому питання щодо мети пеналізації кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин є безпосередньо тим, що досліджується і повинно досліджуватись науковцями для удосконалення нашої вітчизняної правової системи. В Україні науковцями-правниками, що досліджують вищезазначені питання, зокрема, є: О. Книженко, А. Шульга, О. Горох, М. Корабель, С. Андрусенко, Т. Ковальчук, Р. Мовчан, А. Мірошніченко, В. Носік, О. Олійник, М. Рябченко, С. Ребенко, Н. Цвіркун, Ю. Пономаренко, Н. Гуторова, А. Васильєв та інші.

Метою статті є дослідження юридичної природи мети її співрозмірності з цілями покарання, реалізація функцій покарання кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин.

Завданням статті є вироблення теоретико-практичних, науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правових норм у сфері охорони земельних відносин в Україні шляхом розуміння мети покарання за ці кримінальні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Конституція України (далі-КУ) як Основний закон нашої держави, який є загальнообов’язковим для всіх громадян України, осіб без громадянства та осіб, які перебувають на території України та який має вищу юридичну силу, проголошує землю основним національним багатством українського народу та наголошує, що земля перебуває під особливою охороною держави [3]. У свою чергу, відповідно до ст. 3 Закону

України «Про охорону земель», основними принципами державної політики у сфері охорони земель є забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу [2].

Основний Закон нашої держави та Закони України, що регулюють земельні правовідносини таким чином звертають особливу увагу на такий об'єкт правовідносин як земля і наголошують, що землі є безпосереднім елементом довкілля, об'єктом господарських правовідносин та найважливішою цінністю держави та народу, що означає неможливість існування суспільства і держави без наявності земельних правовідносин. Саме тому питання земельних правовідносин у сфері збереження та раціонального використання земельних ресурсів вимагають від держави встановлення відповідних правил поведінки у відносинах, пов'язаних з землею, а від суб'єктів правовідносин – дотримання встановлених правових приписів та виконання ними певних юридичних обов'язків. У разі порушення цих суспільно небезпечних діянь, винні мають бути покарані за свої вчинки.

У Земельному кодексі України (далі-ЗКУ України) закріплено положення, що згідно з ч. 1 ст. 211 ЗКУ за порушення земельного законодавства громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність [1]. Найсуворіший вид відповідальності, встановленої законодавцем в Україні – це кримінальна відповідальність. Вона настає за вчинення суспільно небезпечного винного протиправного діяння (дії чи бездіяльності), забороненого Особливою частиною Кримінального кодексу України (далі-ККУ України) [4]. Чинний ККУ передбачає покарання за такі кримінальні правопорушення у сфері земельно-правових відносин як: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення (ст. 238); забруднення або псування земель (ст. 239); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2); порушення правил охорони надр (ст. 240); порушення законодавства про

захист рослин (ст. 247); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253); безгосподарське використання земель (ст. 254) [3].

Як зазначає М. Сингаєвська, кримінальна відповідальність настає за винні та протиправні порушення земельного законодавства, вчинені умисно або з необережності при використанні й охороні земель, які за ступенем небезпеки потребують кримінального переслідування [5]. Відповідальність за вчинення кримінального правопорушення юридично встановлюється у вигляді санкції відповідної статті ККУ України і на практиці являє собою виконання покарання за порушення тієї чи іншої, закріпленої в диспозиції кримінально-правової норми норми. Розберемось що ж таке покарання.

Проблемам пеналізації, покарання та санкціям з юридичної точки зору приділяли увагу багато науковців-правників, зокрема: О. Книженко, Ю. Пономаренко, І. Богатирьов, Т. Денисова, Ю. Шинкарьов, М. Бажанов та інші. Але всі вони розкривали лише окремі аспекти означеної юридичної проблеми. При цьому, вона залишається нагальною і до сьогодні.

Так, зокрема, Р. Мовчан та О. Душевська слушно підкреслюють, що у юридичній літературі безспідставно зазначається, що нюанси кримінально-правової кваліфікації, тонкощі кримінально-правової характеристики окремих посягань, інші проблеми Загальної та Особливої частин кримінального права – усе це значною мірою втрачає сенс, якщо за вчинене кримінальне правопорушення не призначається справедливе покарання, або якщо призначене покарання не виконується або виконується неналежним чином. Тому наукова обґрунтованість побудови санкції кримінально-правової норми має не менше значення, ніж правильне конструювання її диспозиції [12]. Дійсно, погоджуючись з думкою науковців, можна безпосередньо констатувати той факт, що від побудови санкції залежить реалізація принципу правосуддя.

У своїх рішеннях, Верховний суд України визнає, що «основною формою кримінальної відповідальності є покарання, що являє собою встановлену законом сукупність правових обмежень, в яких виявляються його властивості» [7]. У свою чергу, М. Бажанов виклав свою

обґрунтовану позицію щодо сутності покарання, яка полягає в тому, що «покарання – це захід державного примусу, що застосовується судом у вирокі до особи, яка вчинила злочин, є за своєю суттю карою (становить кару) та виражає від імені держави негативну оцінку як злочину, так і особи, що його вчинила» [8]. Але найбільш повну та виважену дефініцію, на нашу думку, навів дефініцію «покарання» Ю. Пономаренко. Він визначив покарання як «передбачене кримінальним законом обмеження у реалізації прав і свобод людини, що застосовується у примусовому порядку за обвинувальним вирокі суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, з метою її кари» [6]. З усього вищезазначеного можна зробити первинний висновок, що покарання – це, насамперед, примусовий захід впливу на суб'єкта кримінального правопорушення, який конкретизується в обвинувальному вирокі суду.

Однак чи може все ж таки у демократичній країні, якою за Конституцією є держава Україна, кінцевою метою покарання все ж таки бути кара як така? Перш за все необхідно розібратись яку взагалі мету ставить перед собою законодавець, при встановленні того чи іншого виду покарання та яку роль вона грає і чи відрізняються доцільно використовувати поняття «ціль» відносно такої правової категорії як «покарання».

Доволі багато у науковій літературі, присвяченій встановленню санкцій та реалізації покарання, використовується категорія «ціль покарання». Розглянемо тлумачення слова «ціль» в загальному значенні. Ціль – це те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти. Тобто більш конкретні завдання, які ставить перед собою законодавець при призначенні того чи іншого покарання. Цілей буває багато, а мета залишається одна, загальна та пріоритетна. Визначимось, що ж таке «ціль» покарання. Чіткого визначення, закріпленого на законодавчому рівні вищезазначеною дефініцією «ціль» немає, але необхідність вивчення цілей покарання обґрунтовується тим, що в покаранні, як і в кримінальному праві загалом, виражається політика держави і лише після з'ясування суті цілей та мети покарання можна, спираючись на неї, обирати необхідні важелі та методи

кримінально-правового впливу. На сьогоднішній день, в українській науковій думці правники не розділяють поняття «цілі» та «мети», обґрунтовуючи це тим, що обидві дефініції обумовлюють досягнення єдиного соціального завдання, тобто того, задля чого встановлюється той чи інший норматив. Цікавою, з цього приводу, є думка О. Книженко, яка наголошує, що в кримінальному праві необхідно вирізняти не лише цілі кримінального покарання, а й цілі кримінально-правового впливу. Останні співвідносяться з цілями покарання як загальне і окреме. Співвідношення цілей покарання залежить від кримінально-правового інституту або від конкретних заходів кримінально-правового впливу, які застосовує суд до особи, яка вчинила суспільно-небезпечне протиправне діяння. Зокрема, цілі кримінально-правового впливу при встановленні кримінально правових санкцій повинні враховуватись перш за все відповідно їх змісту [11]. Не дивлячись на широке використання науковцями-правниками поняття «ціль покарання», на нашу думку, не логічно застосовувати таке поняття до кримінально-правової категорії, так як дане поняття не є ні лінгвістично визначеним, ні юридично обґрунтованим.

У той же час, законодавче ж закріплення знайшла у собі дефініція «мета покарання». У статті 50 КК України визначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [4]. Отже, законодавець чітко визначив, що кара не є кінцевою метою застосування покарання до винної особи, а визначив превентивну і соціальну функцію покарання. Можемо беззаперечно стверджувати, що соціальна роль покарання виявляється в охороні суспільних відносин від протиправних посягань та реалізується на ґрунті додержання законності та досягнення цілей покарання, передбачених КК України. Шляхи та засоби досягнення вищезазначеної мети відносно швидко можуть змінюватись, так як у динаміці змінюються і соціальні відносини та умови, в яких здійснюється призначення та здійснення покарання та безпосередньо змінюється і особа, яка є винною у вчиненні того чи іншого кримінального правопорушення.

Загалом, при визначенні законодавцем такої функції покарання, як соціальної, необхідним є проведення оцінки суті соціальних змін, які характеризують сам процес розвитку злочинності у суспільстві. Все необхідно робити в динаміці та у безпосередньому взаємозв'язку соціальних змін та відповідності нормативної законодавчої бази цим реаліям. Отже, реалізація соціальної мети покарання повинно привести до його безпосередньої мети – зниження рівня злочинності та превенція вчиненню нових кримінальних правопорушень у суспільстві. Так ми можемо перейти до іншої функції, яку виконує покарання і це чітко закріплено у КК України – так званої превентивної функції, та визначити, яку саме мету ставить перед собою законодавець. Немоżliво не погодитись із думкою Т. Денисовою про те, що кінцевими цілями покарання є виправлення та ресоціалізація засуджених, а також запобігання вчиненню нових, а отже мова йдеться про превентивну роль покарання [9].

Не викликає будь-яких сумнівів, думка про те, що для того, щоб покарання за кримінальне правопорушення, у тому числі і за порушення земельного законодавства, мало превентивне значення, воно повинно відповідати сучасним реаліям правової поведінки і правосвідомості у суспільстві, справедливості форми і межах владного впливу, не спричиняти фізичних страждань і мати виховний вплив. Стаття 50 КК України чітко визначає, що пріоритетною метою покарання є запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень не тільки засудженими, а й іншими особами. Висловлюючи свою думку, А. Васильєв зазначив, що кримінальне покарання застосовується для відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого і попередження вчиненню нових злочинів, що неможливо без усвідомлення протиправності своєї поведінки [10]. Варто мати на увазі, що на особу, яка засуджена має виховний та превентивний вплив не саме покарання, а безпосередньо кримінальна відповідальність, що виникає внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Тобто, превентивна мета покарання виявляється в тому, що законодавець, встановлюючи те чи інше покарання прогнозує те, що особа, яка підпаде під дію даної санкції не буде у майбутньому вчиняти протиправні діяння без

посередньо, а також, розширюючи масштаби правового впливу, суспільство, наглядно спостерігаючи за дією пеналізації повною мірою усвідомить протиправність даної поведінки та її наслідки, що приведе до формування належної правової поведінки, виключення дивіацій правосвідомості та у якійсь мірі побоювання настання наслідків в вигляді санкції за вчинення того чи іншого правового діяння.

Цікавою є думка О. Книженко, яка пропонує закріпити в кримінальному законі таку мету покарання, як відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [11]. Більше того, обстоюється думка, що ця мета покарання має бути, ймовірно, головною серед напрямів мети покарання. Науковиня зазначає, що актуальність названої мети покарання вбачається у тому, що на даний час кримінальний закон практично байдуже ставиться до інтересів потерпілої особи. Тому, введення такої мети покарання як відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням повною мірою відповідає принципам гуманізму. Як відносно потерпілого, так і винної особи. Не можливо не погодитись з авторкою та наголосити що Україна, як країна-кандидат до вступу до Європейського союзу повинно неухильно дотримуватись всіх принципів демократичного суспільства. Варто також додати необхідність встановлення на законодавчому рівні такої мети покарання, тому що за статистикою останніх років відшкодування шкоди за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин є вкрай низька, а збитки за вищезазначені кримінальні правопорушення є дуже високими, і це навіть ненаголошуючи на тому, що земля є основним багатством суспільства і знаходиться під особливою охороною держави.

Необхідним буде зазначити, що кримінальна відповідальність за суспільно-небезпечні та протиправні діяння у сфері земельних відносин виступають однією з складових частин правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, яка спрямована на стимулювання додержання земельно-правових норм, відновлення порушених прав суб'єктів, а також запобігання вчиненню земельних правопорушень. З цього приводу доречною є думка М. Сингаєвської, згідно з якою обґрунтовується необхідність виділення поряд із традиційни-

ми видами юридичної відповідальності спеціального виду відповідальності за порушення земельного законодавства [5]. Вона найчастіше іменується земельно-правовою відповідальністю. Визначення та застосування спеціальної відповідальності за земельні правопорушення обумовлюється наступним: земля як об'єкт природи має певну специфіку, відмінну від інших об'єктів матеріального світу, тому застосування традиційних засобів юридичної відповідальності є недостатнім для забезпечення належного правового режиму її використання та охорони; основною метою законодавчого закріплення та практичного застосування спеціальних земельно-правових заходів є відновлення попереднього стану в земельних відносинах; спеціальні заходи відповідальності проявляються не стільки в настанні несприятливих наслідків для порушника земельного законодавства, скільки у відшкодуванні витрат, завданих незаконним використанням земельної ділянки. Така думка, на наш погляд є доволі обгрунтованою, тому що мета земельно-правової відповідальності перш за все підкреслити особливий статус земельних ресурсів як національного багатства та визначити його надважливу роль у суспільстві, а також виокремити земельні правовідносини у окрему ланку, яка буде більш пристосована до реалій сьогодення та буде відповідати потребам суспільства задля досягнення основної мети покарання – превенції заподіяння нових кримінальних правопорушень у вищезазначеній сфері. Тому, мета і цілі покарання повністю перетинаються з пропозицією існування такого спеціального виду юридичної відповідальності як земельно-правова відповідальність.

Висновки. Отже, розглянувши основні функції та мету покарання, та дослідивши без-

посередньо інститут кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин, можна перш за все дійти до висновку, що законодавець, встановлюючи санкції за кримінальні правопорушення повинен мати на меті не тільки покарання винної особи, як це зазначається безпосередньо у вітчизняному законодавстві, а й ставити перед собою мету забезпечення охорони інтересів потерпілої особи, а також попиклуватись про інтереси особи, на яку дана санкція буде спрямована задля відповідності покарання потребам суспільства. Мета покарання визначається його функціями і завданнями, окресленими у КК України, разом з тим, в КК України закріплено декілька напрямів мети покарання, що дає можливість диференціювання та обрання відповідної мети до кожного індивідуального випадку вчинення кримінального правопорушення. Земля як об'єкт кримінальних правопорушень у сфері охорони земельних правовідносин є національним багатством нашої країни та знаходиться під особливою охороною держави, саме тому у статті запропоновано виділення земельно-правової відповідальності як особливого виду відповідальності за протиправні діяння, об'єктом яких є земля, що підкреслило б надважливість цього природного ресурсу та сприяло б досягнення мети покарання. На нашу думку, у законодавчій а науковій правовій сфері необхідно одностайно притримуватись однієї правової категорії «мети покарання», без вживання лінгвістично та юридично неправильної категорії «цілі покарання». Застосування єдиної категорії дозволить більш точно структурувати як законодавчі нормативи в нашій країні, так і закладе єдине підґрунтя в науково-правовій сфері, що допоможе уникнути колізій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 09.06.2022 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Закон України «Про охорону земель» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 39, ст. 349). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Сингаєвська М.І. Специфіка кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин: стаття *Юридичний науковий електронний журнал* № 6/2020. УДК 343.77 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/49> с. 200–203

6. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія – Харків : Право, 2020. – 720 с. ISBN 978-966-998-099-1
7. Ухвала судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 26 жовтня 1999 р. (витяг). Рішення Верховного Суду України. 2000. С. 71–72.
8. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть : учеб. пособие. Днепропетровск : Пороги, 1992. С. 132.
9. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. Дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2010. С. 12.
10. Васильєв А.А. Проблеми осудності в кримінальному праві: дис. канд.юр.наук.-Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2005. С. 202.
11. Книженко О. Санкції у кримінальному праві: монографія. О. О. Книженко. Харків: Ника Нова, 2011. С. 336.
12. Мовчан Р.О., Душевська О.В. Про перспективи вдосконалення санкцій норм, присвячених регламентації відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері лісових відносин: стаття / Правничий часопис. Вінниця. 2024. DOI <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.20>